

Egy húsvét Szász Domokossal, avagy: a keresztdozat és feltámadás kérdése két prédikációban

Szász Domokos mint prédikáló lelkész

Szemerjai Szász Domokost (1838–1899) építő munkájáról jegyzi az utókor. Az általa létesített teológiai fakultás impozáns épülete az elmúlt 120 év során betelt étellel, lelke van. Lelkipásztorok nemzedékei kerültek ki innen a gyülekezeti szolgálatra, akik ezt a helyet tekintik szellemi otthonuknak. Már elmúlt az emléke annak a balszerencsés lépésnek, amely szinte csőd közeli állapotba sodorta az erdélyi egyházkerületet. Bartók György talán ebből az esetből tanulva hangsúlyozta az egyházi vagyon felügyeletének felelősségét és fontosságát,¹ és Vásárhelyi János erre célozva merült rezignált hallgatásba.² Az építő püspökről kimerítő publikációkat közölt Nagy Géza és Buzogány Dezső.³ Feltáratlan maradt viszont a liberális teológus életműve, források közlése és kritikai vizsgálata. Ezenbelül rendkívül izgalmas kérdés, hogy miről prédikált a 19. századi lelkész püspök, és milyen üzenetet hallhatott ki belőle egy korabeli református gyülekezet. Szász Domokos hátrahagyott prédikációit halála után bátyja, Szász Károly – dunamelléki püspök – rendezte sajtó alá.⁴ Két kötetben negyven egyházi beszédet találunk, amelyek az egyházi év struktúráját követik: adventtől adventig. Különnyomatokban maradt az utókorra a zsoboki templom felszentelése alkalmából mondott prédikáció (1880) és a kolozsvári földészek zászlóavató ünnepélyén megtartott szónoklata (1887). Ezek a már említett gyűjteményes kötetben is megtalálhatóak, ugyanakkor lehetőséget teremtenek a variánsok szövegkritikai elemzésére.

Általánosságban elmondható, hogy Szász Domokos logikusan felépített beszédeket szerkesztett, gyakran alkalmazta a hárompontos szerkezetet. Választékos szókészletű, igényes rétor tisztelhetünk benne, akinek a prédikációit a mai

* Geréb Miklós 1984-ben született Tasnádon. Tanulmányait a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetben (2007) és a Babeş-Bolyai Tudományegyetemen (2009) végezte. Érdeklődési területe: protestáns egyháztörténelem, liturgia.

¹ Állam és egyház kapcsolatát taglaló írásában szigorúan kiköti, hogy az egyházi vagyont nem szabad politikai agitációkra, pártlapok létesítésére, nyereszkesedésre használni – továbbá névtelenül ugyan, de megfogalmazott egy Szász Domokost célzó kritikát is: [...] *börze-játékot ne folytassanak, vagyoni spekulációkkal az egyház jövedelmeit kockára ne tegyék.* Bartók György: *Vallás és élet. Egyház és állam.* Különnyomat az Erdélyi Protestáns Lapból. Kolozsvár 1906, 76.

² Vásárhelyi János: *Erdélyi református püspökök az utolsó évszázadban.* A nagyenyedi Bethlen Kollegium nyomdája, Nagyenyed–Kolozsvár 1946, 33.

³ Lásd: Nagy Géza: *A Kolozsvári Református Theológiai Fakultás története.* Erdélyi Református Egyházkerület kiadása, Kolozsvár 1995, ill. Buzogány Dezső: *A Kolozsvári Református Theológiai Fakultás létrejöttének rövid története.* In: Kozma Zsolt (szerk.): *Akik jó bizonyosságot nyertek. A Kolozsvári Református Theologia tanárai 1895–1948.* Kolozsvár 1996, 5–28.

⁴ *Néhai Szász Domokos erdélyi ref. püspök, kolozsvári lelkész hátrahagyott negyven egyházi beszéde két kötetben* címen jelenik meg Budapesten 1902-ben az első kötet Szász Károly püspök előszavával, majd 1903-ban a második Molnár Lőrinc előszavával. Továbbiakban: Szász Domokos: *Beszédek.*

teológus ifjúságnak is tanítani lehetne – elsősorban átláthatósága és szabatos fogalmazása miatt. Előszeretettel használt olyan hangulatfestő szavakat, ill. szókapcsolatokat (pl. csal-álmom, élv-vadász, vesztegető pazar, stb.), amelyek a prédikációk nyelvezetét sajátosan „szászdomokosivá” teszik. Beszédeit tanulmányozva rögtön az elején megcáfol egy liberális teológusokkal kapcsolatos sztereotípiát: nála a textus nem csak mottó, nem a szószerkekre emelkedés apropójaként szolgál, hanem az etikai mérce kategorikus imperatívusza. Néha két alapigét is megjelöl. Jóllehet a nyomtatásban is megjelent negyven egyházi beszéde közül a gyűjteménykötet 23. számú prédikációja az egyetlen, ahol szóról szóra haladva magyarázza a textust, beszédeit gazdag igearzenál vértézi, ami annak bizonyítéka, hogy Szász Domokos mély és alapos bibliaismerettel bír, átlátja a bibliai könyvek összefüggéseit, képes párhuzamot vonni és applikálni egyes bibliai történeteket, a saját mondanivalójához igazítani őket.⁵ A továbbiakban vizsgáljuk meg közelebbről két egyházi beszédét – egy nagypénteki, valamint egy húsvéti prédikációt!

A szenvedéstörténet értelmezése az *Elvégeztetett* c. prédikációban

A gyűjteményes kötet 10. számú prédikációja nagypéntekhez kapcsolódik. Címében Krisztusnak a kereszten mondott utolsó, egyben messiási művét összegző szava jelenik meg: *Elvégeztetett*. Két textust rendel mellé a szerző: Jn 17,4 (*Én dicsőítettelek téged e földön, elvégeztem a munkát, amelyet rám bízál, hogy végezzek.*⁶) és Jn 19,30 (*Miután Jézus elfogadta az ecetet, azt mondta: Elvégeztetett! És fejét lehajtva kibocsátotta lelkét.*). A prédikációt szenvedélyes hangvételű imával vezeti be: Jézus mindent elvégzett, a megváltást már végrehajtotta, ellenben nekünk, halandóknak még sok a tennivalónk. Azért fohászokodok, hogy legyen erőnk munkálkodni, amíg nappal van, mert nem tudjuk, mikor köszönt ránk az éjszaka. Akkor mi is elmondhatjuk majd: elvégeztetett! Nem ez az egyetlen eset, ahol Szász patetikus imádságot szőtt bele a prédikációba. A nyomdai tördelés nem különbözteti meg ezeket a fohászokat a törzsszövegtől, ezért nem állíthatjuk teljes bizonyossággal, hogy a prédikáció elején vagy végén, önálló liturgiai elemként hangoztak el, vagy a prédikáción belül képzelte el eredetileg is a szerző, és így retorikai fordulatként kell értelmezni őket.

Szász kifejti, hogy egy haldokló felett a legnagyobb elismerés, ha életére mint elvégzett munkára tekinthet. Jézus belenyugodott Isten végzésébe, ezért az emberi nemzet minden bűnéért szenvedett. Feladata egy olyan intézmény létrehozása volt, amely kibékít Istennel, továbbá segít, hogy *rendeltetésünk felől tisztába jöjjünk*, amely megtanít lelkesedni a lényeges dolgokért, hinni, remélni egy jobb és szebb életet.⁷

⁵ Az objektivitás kedvéért megjegyezzük, hogy bizonyos esetekben pontatlanságot fedezhetünk fel a prédikációkban. Ezek talán a sietségéből adódó figyelmetlenségéből származhattak, de nem zárható ki a „félremagyarázás” sem. Pl. a 27. számú prédikációban a magyar szabadság és a bibliai exodus történet párhuzamba állítása kissé erőltetettnek tűnik, mivel a magyarok nem egy idegen országból vándoroltak haza. A 38. sz. prédikáció (ami két kiadásban is ránk maradt) 1887-i szövegében Galileo Galilei vértanúságát dicséri, aki a máglyán sem vonta vissza tanait, holott a híres tudós házi őrizetben fejezte be életét. A nyilvánvaló figyelmetlenségéből eredő elírás az 1903. évi kiadás már korrigálja.

⁶ A szentírási idézeteknél az Újjonnan Revideált Károli szövegét használom.

⁷ Szász Domokos: *Beszédek*, I., 73.

Jézus nem töredékében végezte el a rábízott munkát, hanem amennyire az ő korában szükséges és lehetséges volt. Jézus egy addig teljesen ismeretlen Istent mutatott meg az embereknek, s ezzel felébresztette az alvó lelkeket. Ez a korszakalkotó felfedezése abban érthető meg, hogy magát a menny és föld urának nevezte. A világosság ragyogott, a pásztor szólt, a keresztfára állt – nem volt szükség egyébre. Bárki odamehetett hozzá. Nem volt szükség többet tenni, de nem is lett volna lehetséges, ugyanis: *A Jézus által szerzett üdvösséget senkire sem lehet ráerőszakolni. Háládatos szíveknek kell azt önként magukévá tenni. Ez pedig csak lassan történhetik meg. Az emberi nemzet nem léphet át, mintegy varázsütésre, egy jobb, nemesebb állapotba. Csak lassanként fejlődik oda, hogy beléphet az Isten országába. Minden nagynak a földön kezdete kicsiny. Ami késő századok számára termi meg gyümölcseit, észrevétlenül szülemlik, s aminek lassankint el kell terjedni a föld minden részébe, eleinte csak ott, a kis Galileában, egy ács mesterember hajlékában jelentkezik. A Jézus csak az alapot vetette meg, az épület felépítését a jövendőnek kellett bevégezni.*⁸

Szász ezen a ponton megkérdezi a hallgatótól, hogy vajon mindent elvégeztek, amit Isten a polgári, egyházi, családi és egyéni élet terén rájuk bízott? Majd kifejti: a keresztfára alatt erre a kérdésre csak nemleges válasz adható. A prédikáció második egységében rámutat arra, hogy Jézus utolsó szavában öröm és hála van, hiszen megnyugvással hajthatta álomra fejét: nemcsak egynapi munkáját teljesítette, hanem egész élete hivatását – megalapította Isten országát, elhintette a magvakat. Jézus a szenvedések nyomán kiszabadult a földi hatalmak béklyójából, és lelke ezután szabadon emelkedett: milyen boldog lehetett akkor a kereszten! Munkája gazdagon megteremte gyümölcseit. Szász idézi a lókusokat, amelyekben Jézus az Atyához fűződő bensőséges kapcsolatáról vall. Ebből arra a megállapításra jut, hogy Jézus és az Atya két teljesen külön identitás. Jézus, mint ember nyilvánvalóan hálás volt az Atyának azért, hogy munkáját a földön elvégezhetette. Arra biztat, ne feledjük, hogy Isten segít bennünket is életünk célját megvalósítani.⁹

Mitől és miben liberális ez a prédikáció?

Krisztus szenvedéstörténetét a helyettes elégtétel tanából kiindulva érthetjük meg. A Canterburyi Anselmus nevéhez fűződő teológiai tanítás hatása érezhető a Heidelbergi Káté gondolatvilágában is.¹⁰ Szász Domokos kilép a megváltástan ortodox értelmezési köréből, amikor Krisztus szenvedésében egyoldalúan az emberi tényezőkre helyezi a hangsúlyt, s azáltal próbálja a hallgatóit Jézussal közelebbi kapcsolatba hozni úgy, hogy empátiát ébreszt bennük a haldokló ember iránt. A halál megmásíthatatlan tényével szemben egyedül az elvégzett munka adhat megnyugvást a léleknek. Ez a gondolat alkotja a prédikáció gerincét. Jézusban az a csodálatos és követendő, hogy maradéktalanul elvégezte a rábízott feladatot. Jutalma az elvégzett munka jutalma: egy befejezett, rendezett életet hagyhatott maga után a földön. Felismerhető benne Immanuel Kant (1724–1804) moráletikájának a hatása.

⁸ Szász Domokos: *Beszédek*, I., 75.

⁹ Uo. 77–79.

¹⁰ Vö. 12–18. kérdés-felelet.

Kant összekapcsolta az erkölcsi értéket és a lélek halhatatlanságát. Úgy gondolta, hogy amikor kötelességei tudatosulnak benne, az ember egy magasabbrendű érték hordozója lesz. Istent a legfőbb jó ősképeként tekintette, s ily módon az élet legmagasabb fokú megélése nem más, mint akaratumk szabad-ságával a jóra való törekvés. Mivel a jól végzett munka a mindennapokban nem jelent automatikusan boldogságot, ezért Kant feltételezte, hogy lennie kell egy Istennek, aki igaz bíróként kezeskedik arról, hogy az erkölcsös emberek jutalma ne maradjon el, és ezt a jutalmat a lélek halhatatlanságával azonosította.¹¹ Kant nyomdokain Albert Ritschl (1822–1889) már a természetet meghódító ember archetípusaként tekintett Jézusra, aki feltétlen engedelmességével példát mutatott az embereknek, és kiszabadult a természet vad, mechanikus világából. Minél több ilyen típusú ember születik, annál nagyobb, folyamatosan gyarapodó közösség jön létre, ez azonosítható Isten országával, amely fokozatosan átformálja, etikai értelemben megváltja a világot.¹² Szász Domokosnál visszaköszönnek ezek a gondolatok, mivel Jézust úgy ábrázolja, mint akinek a feladata Isten országának hirdetése, megalapozása, és ezzel munkája elvégzettnek tekinthető. Jézus feladatának beteljesítése már az utókor feladata és felelőssége. A világ átformálása emiatt lassú, folyamatosan tökéletesedő folyamatként történik meg.

Miről győz meg minket Idvezítőnk feltámadása? – Szász Domokos húsvéti prédikációja

A kötet 11. számú prédikációja Mt 28,5–7 verseire épül: *Az angyal így szólt az asszonyokhoz: Ti ne féljete! Mert tudom, hogy a megfeszített Jézust keresitek. Nincs itt, mert feltámadt, amint megmondta. Jöjjetek, nézzéte meg a helyet, ahol feküdt. És menjete gyorsan, mondjátok meg tanítványainak, hogy feltámadt a halálból, és íme, előttete meg Galileába, ott majd meglátjátok. Íme, megmondtam nektek.* Szász először felidézi a nagyheti eseményeket: a jeruzsálemi bevonulástól a passióig. Jézus nagypénteki szenvedése megérinti az igehallgató közösséget, úgy hogy a szenvedés átélése folytán az ember együtt szenved Jézussal. Szász nem akar a feltámadás igazságának bizonyításával bajlódni, mert úgy érzi, az csak ártana a gyülekezetnek. Az ige szó szerinti hitelének vizsgálata helyett inkább az emberek lelkére gyakorolt hatását akarja felmutatni, érzékeltetni. A feltámadás első tanulsága számunkra, hogy Isten minden igaz ügyet oltalmaz. Még akkor is, ha úgy tűnik, hogy az önérdék megvalósításáért minden elképzelhető eszköz felhasználható, mindezek ellenére Isten igazsága legyőzhetetlen. Ha mindenki elpártol tőle, Isten akkor is gondoskodik róla, hogy legalább egy ember – akár élete árán is – diadalra vigye az igazságot: *...ez, kedves Atyámfiai, az igazság halhatatlansága. [...] Az igazság szellemi hatalom, s mint ilyen: testi fegyverekkel legyőzhetetlen.*¹³

¹¹ Halasy-Nagy József: *Történeti bevezetés a filozófiába.* Pantheon Irodalmi Intézet Rt., Budapest 1942 (reprint kiadás), 153–154.

¹² *The Westminster Dictionary of Christian Theology.* (ed. Alan Richardson, John Bowden), The Westminster Press, Philadelphia, USA 1983, 326.

¹³ Szász Domokos: *Beszédek*, I., 84.

A feltámadás meggyőz minket arról is, hogy Isten a szenvedések által meg akar tisztítani bennünket. Nem minden szenvedés származik Istentől, némelyeket ugyanis magunknak szerzünk. De léteznek olyan esetek, amelyek nem a saját hibánkból keletkeznek: ilyen pl. egy közeli szerettünk elvesztése, vagy amikor egy jó ügyért fáradozunk, de a jutalom helyett gyanúsítással, rágalommal illetnek: *Nekünk is szenvednünk kell, s nem szabad kételkednünk abban, hogy szenvedéseinkben Istennek velünk bölcs és jó céljai vannak. Nekünk is szenvednünk kell, mert csak a szenvedések által vetkezhajjuk le lassanként az óembert, s öltözhajjuk fel az újat, mely Istennek akaratajával táplálkozik. Nekünk is szenvednünk kell, oly erős hittel, oly tiszta szeretettel, oly ártatlanul – miképp Idevíztőnk szenvedett! Erre azonban csak úgy lehetünk képesek, ha van szívünkben élő reménység az örökéletbe! Még magát Idevíztőnket is csak ez a remény tartotta fenn.*¹⁴

A prédikáció végén Szász idézi a Jn 14,1–3 verseit: *Jézus megígérte, helyet készít tanítványai számára Atyja házában, ahol sok lakóhely van. Jézus halála és feltámadása az a „talizmán”, amely megvéd az élet háborúságai közepette. Iránytű, ami mutatja a helyes irányt. Mentőcsónak, amiben átvészelhajjuk az élet árvizeit. Reménység, amely Vesta-tűzként ég a szívekben, és soha ki nem alszik. A kételkedés és a tagadás is bűn. A kételkedés rongyai helyett a hit, remény és szeretet ünnepi ruháját öltjük magunkra, mert csak így lehetünk az örökélet örökösei.*¹⁵

Liberális válaszok a feltámadásra

A liberális teológia és (új)ortodox hitfelfogás közötti első jelentős nyílt konfrontációra 1862-ben került sor, amikor Ballagi Mór lapjában, a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapban* parázs vita alakult ki arról, hogy a feltámadás történeti tény-e, vagy sem. A vitában Szász Domokos is megszólalt, aki ekkor „a keresztyénység épületének szegletkövét” látja a feltámadás tanában, és kijelentette, hogy Jézus születése, tanítása, valamennyi csodája, halála eltörpül a feltámadás mellett.¹⁶ Hogy mi történt 1862 és 1872 között, ma még tisztázatlan a kutatás előtt, mindenesetre tíz évvel később, a Protestáns Egyletben megtartott előadásában Szász Domokos már ellenkező álláspontot képvisel: *És hiszek az örök életben, lelkünk végnélküliségében, a haladás és fejlődés végtelen fokozatain át; hiszem, hogy az élet célja Isten, aki tökéletes lény, s kihez hasonlónvá kell lennünk. Hiszem, hogy a feladat már kezdetét vette, hogy a jelen élet részét képezi az örökkévalónak, mely századokról századokra, örökkévalóságról örökkévalóságra terjed és emelkedik.*¹⁷

Ebben a prédikációban Szász Domokos elhatárolódik a feltámadás tudományos vizsgálatától, helyette az emberek lelkére gyakorolt hatását vizsgálja: *Ha megpróbálnám bizonygatni, hogy Idevíztőnk valósággal feltámadott, úgysem érnék célt,*

¹⁴ Szász Domokos: *Beszédek*, I., 87.

¹⁵ Uo. 88.

¹⁶ Márkus Mihály: *Teológiai irányzatok*. In: Dr. Bartha Tibor – Dr. Makkai László (szerk.): *Studia et acta 5., Tanulmányok a magyarországi ref. egyház 1867–1978 közötti történetéből*. A Magyarországi Ref. Egyház Zsinati Irodája, Budapest 1983, 155–189., 166.

¹⁷ Szász Domokos: *A confessiók kérdése főtekintettel az úgynevezett Apostoli Hitformára*. Kocsi Sándor nyomdája, Pest 1872, 225.

sem magammal, sem veletek! Éppen annyi volna, mintha azt mondanám a gyöngye szeműnek, nézzen a napba, megvakulna tőle – inkább azt kérdelem tőle: nem érzed-e e sugárnak jótékony melegét? [...] igen, Atyámfiai, e mai ünnep nem az okoskodásoknak, hanem a hitnek ünnepe; ma egy mustármagnyi hit többet ér, mint a tudás minden kincsei.¹⁸

A fenti idézet – lényegében – felér egy beismerő vallomással: jól érzékelteti Kant filozófiájának a teológiai gondolkodásra gyakorolt hatását. Kanttól tudjuk, hogy a vizsgálódás csakis a tiszta ész határai között mehet végbe, Isten pedig kívül esik ezen a területen, ezért ésszel nem kutatható. Helyette az ember kerül a tudományos vizsgálódás és érdeklődés középpontjába, s a vallás abból a szempontból válik érdekessé, ahogyan az ember életére és a társadalom egészére hat.¹⁹ Legyőzhetetlen Krisztus helyett ebben a prédikációban a legyőzhetetlen igazságról olvasunk, amiből arra következtethetünk, hogy Szász Domokos nemcsak kantianus, de hegeli nézeteket is vallott. Hegeltől eredeztethető ugyanis az a gondolat, hogy az abszolút szellem a történelem sodrában, a folyamatos történelemben, tézisek és antitézisek harcában bontja le korszerűtlen formáit, és építi fel adekvátabb önmagát. Így a történelem egy örökös haladás a tökéletesség felé.²⁰ Szász már 1872-i előadásában utalt rá, hogy egyetért Órigenésszel, ami megmagyarázza a haladásba vetett hit átvételét Hegel dialektikus rendszeréből.²¹ Kovács Ábrahám hívja fel a figyelmet, hogy a liberális teológia istenfogalma ebben a megközelítésben teljesen eltér a keresztyén istenképtől.²²

Következtetések

Ahhoz, hogy felmérjük a liberális teológia hatását a mai erdélyi református egyházban, ismernünk kell a 19–20. század liberális gondolkodóit. Szász Domokos életműve feldolgozásra vár, s a további kutatások célja megérteni azt, hogy mit és hogyan tanított lelkészként, majd pedig püspökként. A prédikációk különösen fontos dokumentumok, mivel ezeket a gyülekezet hallgatta, és így véleményformáló erőnek minősülnek. A fent bemutatott két egyházi beszédben az látható, hogy Szász Domokos ugyan korának megfelelően, de a református egyház hitvallásaitól eltérően, szinte „heterodox” módon gondolkodott Krisztus szenvedéséről és feltámadásáról.

¹⁸ Szász Domokos: *Beszédek*, I., 83.

¹⁹ Vö.: Sawyer, Frank: *A teológiával párbeszédben Kant idealizmusától Nietzsche nihilizmusáig*. Filozófiai perspektívák IV. kötet. A Sárospataki Ref. Kollégium Teológiai Akadémiájának kiadványai sorozat 17. szám, Sárospatak 2000, 20–24.

²⁰ *The Westminster Dictionary of Christian Theology*, 326.

²¹ Szász Domokos: *A confessiók...*, 20.

²² Kovács Ábrahám: *Hitvédelem és egyháziasság, A debreceni új ortodoxia vitája a liberális teológiával*. Magyar Vallástudományi Társaság, L'Harmattan Kiadó, Budapest 2010, 114–117.